

KÂĞIDIN VE BASKININ UZAKDOĞU'DAKİ YOLCULUĞU: ÇİN'İN MATBAA MİRASI ÜZERİNE TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

• Doç. Dr. Burçak Balamber*

ÖZET

Bu çalışma, kâğıdın keşfi ile birlikte gelişen ve Çin'de köklenen ağaç kalıp baskı (woodblock printing) tekniğinin tarihsel evrimini incelemektedir. Antik Çin'de kullanılan mühür, taş yazıt ve stensil gibi ilkel çoğaltma yöntemlerinin, ağaç kalıp baskının öncülleri olduğu vurgulanmış, bu tekniklerin Çin kültüründe yaygınlaşması arkeolojik bulgular ve yazılı kaynaklar ışığında değerlendirilmiştir. Tang ve Song Hanedanlıkları dönemlerinde dinî, edebî ve bilimsel metinlerin çoğaltılmasında yoğun biçimde kullanılan bu teknik, yalnızca Çin entelektüel yaşamını değil, aynı zamanda matbaanın Batı'da gelişimini de dolaylı yoldan etkilemiştir. Makale, Çin'de geliştirilen ağaç kalıp baskı tekniğinin tarihsel gelişimini ve kültürel etkilerini inceleyerek, bu tekniğin neden Doğu Asya'da uzun süre etkin kalırken Batı'da yerini hızla mekanik tipo baskıya bıraktığını tartışmakta ve teknik, dil, kültür ve ideoloji faktörlerinin bu ayrışmadaki rolünü değerlendirmektedir. Literatür taraması ve tarihi belge incelemeleriyle şekillenen bu araştırma, Çin'de baskı yöntemlerinin gelişim sürecine odaklanırken, bu sürecin kültürel, teknik ve tarihsel bağlamdaki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, Doğu Asya'da yazılı kültürün yayılmasında ağaç kalıp baskı tekniğinin belirleyici rolünü gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağaç baskı, Ağaç kalıp baskı, Yüksek baskı, Kâğıdın icadı, Çin.

* Balıkesir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Baskı Sanatları Bölümü, burcak.balamber@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1098-6128

THE JOURNEY OF PAPER AND PRINTING IN THE FAR EAST: A HISTORICAL PERSPECTIVE ON CHINA'S PRINTING LEGACY

• Assoc. Prof. Burçak Balamber*

ABSTRACT

This study examines the historical evolution of the woodblock printing technique, which emerged alongside the invention of paper and took root in China. It emphasizes that early reproduction methods in ancient China—such as seals, stone inscriptions, and stencils—served as precursors to woodblock printing. The dissemination of these techniques within Chinese culture is analyzed through archaeological findings and historical records. Widely employed during the Tang and Song dynasties for the reproduction of religious, literary, and scientific texts, woodblock printing significantly influenced not only China's intellectual life but also, indirectly, the development of printing in the West. The article explores why this technique remained dominant in East Asia for centuries while it was quickly replaced by mechanical movable type printing in Europe. It argues that this divergence was shaped by linguistic, cultural, technical, and ideological factors. Based on a comprehensive review of the literature and historical documents, the study aims to highlight the impact of woodblock printing within its cultural and historical context. The findings demonstrate the pivotal role this technique played in the dissemination of written culture throughout East Asia.

Keywords: Woodcut, Woodblock printing, Relief printing, Invention of paper, China.

* Balıkesir University, Faculty of Fine Arts, Printmaking Department, burcak.balamber@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1098-6128

1. GİRİŞ

Kâğıdın ve baskı tekniklerinin icadı, insanlık tarihinde devrim niteliğinde değişimlere yol açmış, bilginin yayılma hızını ve toplumlar arasındaki bilgi paylaşımını derinden etkilemiştir. Çin, hem kâğıt üretimi hem de baskı teknolojileri açısından dünya medeniyetlerine öncülük etmiş ve bu yenilikler, yalnızca Çin kültürünü değil, dünya genelindeki entelektüel gelişimi şekillendirmiştir. Kâğıdın icadı, yazının hafif, ucuz ve dayanıklı bir zemin üzerinde korunmasını sağlarken, ağaç kalıp baskı tekniği bilginin daha geniş kitlelere yayılmasının önünü açmıştır. Bu iki büyük buluş bilginin korunması, aktarılması ve paylaşılması açısından tarihin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir.

Kâğıt, Çin'de M.S. 1. yüzyılda resmi olarak hanedanlık kayıtlarına geçtikten sonra, yavaş ama istikrarlı bir şekilde yaygınlaşmış ve sonunda bambu, ipek ve diğer ağır veya pahalı yazı malzemelerinin yerini almıştır. Kâğıdın sağladığı kolaylıklar, yazılı eserlerin daha geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlayan baskı tekniklerinin gelişimine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, Çin'de geliştirilen ağaç kalıp baskı tekniği, metinlerin, resimlerin ve diğer bilgilerin hızlı ve ekonomik bir şekilde çoğaltılmasına olanak tanımış ve eğitim, din, bilim gibi alanlarda büyük bir devrim yaratmıştır.

Ağaç kalıp baskı (woodblock printing), kökeni Doğu Asya'ya uzanan ve ilk kez M.S. 7. yüzyılda Çin'de uygulandığı kabul edilen bir yüksek baskı (relief printing) tekniğidir. Ksilografi olarak da adlandırılan bu yöntemde, basılmak istenen metin veya görselin ters görüntüsü ahşap bir blok üzerine oyulduktan sonra bu yüzeye fırça yardımıyla mürekkep uygulanır ve üzerine temiz bir kâğıt serilerek baskı elde edilir. Ağaç kalıp baskı tekniğinin bu teknik uygulama süreci, esasen bir diğer yüksek baskı yöntemi olan ağaç baskı (woodcut) tekniğinden teknik açıdan belirgin bir fark göstermemektedir. Bu benzerlik, söz konusu iki terim arasındaki ayrımın daha çok terminolojik ve tarihsel bağlam üzerinden ele alınmasını gerekli kılar.

Woodcut ve woodblock printing terimleri, hem akademik hem de popüler söylemde sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Her ne kadar tarihsel olarak ilişkili olsalar ve ortak bir malzeme olan ağaç temelinde gelişmiş olsalar da, bu iki terim farklı kültürel bağlamlara, teknik uygulamalara ve sanatsal amaçlara sahip ayrı pratikleri temsil eder. Bu ayrımı doğru şekilde anlamak, hem baskı tarihi hem de sanat tarihi alanlarında sağlıklı akademik çalışmalar için oldukça önemlidir. Avrupa baskı tarihinde "ağaç baskı" (woodcut), genellikle bir tahta yüzeye oyulmuş resim ya da desen baskısı olarak tanımlanırken, "ağaç kalıp baskı" (woodblock printing), metin ve görsellerin birlikte aynı ahşap blok üzerine oyulması ve yekpare şekilde basılması biçiminde tanımlanmıştır (Chow, 2007:174). Chow'a göre bu iki terim arasındaki fark, asıl olarak kullanım alanlarının ve

kültürel bağlamların zaman içinde farklılaşmasından kaynaklanmaktadır.

Gerçekten de Çin'de yüzyıllar boyunca özellikle kitap ve belge basımında kullanılan ağaç kalıp baskı tekniği, Avrupa'ya taşındığında da ilk etapta benzer işlevler üstlenmiştir. Ancak Gutenberg'in hareketli metal harfli baskı sistemini geliştirmesiyle birlikte, ağaç kalıp baskı tekniği kitap üretimindeki önemini yitirerek daha çok sanatsal üretim alanına kaymıştır. Bu bağlamda Albrecht Dürer, Hans Holbein gibi sanatçılar, bu tekniği kitap formatından bağımsız, tek yapraklık baskılar üretmek için kullanmış ve böylelikle teknik, sanatsal ifade biçimine dönüşmüştür.

Sonuç olarak, her iki teknik de aynı yüksek baskı prensiplerine dayanmakla birlikte, "wood-block printing" terimi Avrupa sanatında zamanla "woodcut" terimine evrilmiştir. Böylece teknik uygulamadan ziyade kültürel işlev ve kullanım amacı üzerinden farklılaşmıştır. Türkçe baskiresim literatüründe ahşap bloklara yüksek kazı tekniğiyle oyularak gerçekleştirilen her baskıya ağaç baskı adı verilmekle birlikte, bu terim yukarıda bahsedilen ayrımı terminolojik olarak karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada, iki terim arasındaki farka vurgu yapmak amacıyla, "wood-block printing" terimi için "ağaç kalıp baskı" terimi kullanılacaktır.

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu makale, kâğıdın keşfi ile başlayan ve ağaç kalıp baskı tekniğinin gelişimiyle devam eden süreçleri ele alarak, bu iki buluşun Çin'deki kökenlerini, ilk kullanım alanlarını, tarihsel evrimini incelemeyi amaçlamaktadır. Kâğıt ve ağaç kalıp baskı tekniğinin Çin'deki tarihsel gelişimi, sadece Doğu Asya kültürünü derinden etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa'ya yayılarak Gutenberg'in hareketli harf sistemini bulmasıyla günümüz matbaa teknolojisinin de temelini atmıştır. Ağaç baskı tekniğinin Avrupadaki yolculuğu ve kullanım alanları şüphesiz hem sanat tarihi hem de baskı sanatları tarihi açısından son derece değerlidir, ancak makalenin sınırları gereği tekniğin yalnızca Çin'deki kökenlerine ve uygulamalarına odaklanılacaktır. Kâğıdın keşfinden başlayarak yüksek baskının en ilkel yöntemlerinin Çin'de nasıl ortaya çıktığına ve ne amaçla kullanıldığına değinilecek, ardından ağaç kalıp baskı tekniğinin yüzyıllar boyunca Çin hanedanlıklarında nasıl kullanıldığından bahsedilecektir. Makale, bu yüksek baskı tekniğinin Çin'de yüzyıllar içinde geçirdiği evrime ışık tutmayı, Çin kültürü ve dili bakımından tekniğin ne gibi avantajları ve sınırlılıkları olduğundan bahsetmeyi, Avrupadaki kullanımıyla arasındaki benzerlik ve farklılıkları aktarmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel ve tarihsel analiz yaklaşımıyla uygulanmıştır. Araştırma, Çin'de gelişen ağaç kalıp baskı (woodblock printing) tekniğinin

tarihsel sürecini ve bu sürecin kültürel, dilsel ve teknik belirleyicilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problematiği, bu baskı tekniğinin Doğu Asya'da uzun süre etkin kalmasına karşın Batı'da kısa sürede yerini mekanik tipo baskıya bırakmasının nedenlerini sorgulamaktır.

Tarihi belgelerin incelenmesi ve literatür taraması yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiş olan bu çalışma, ağaç kalıp baskı tekniğinin gelişimi üzerine yapılmış önceki akademik çalışmalar, arkeolojik bulgular, tarihi kayıtlar ve yazılı kaynaklar üzerinden yürütülmüştür. Araştırmada, Çin'in antik döneme ait tarihi belgeleri ve eserleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çin'deki ağaç kalıp baskı tekniğinin kökenlerini ve evrimini anlamak için, özellikle Budist sutralar, Konfüçyüs klasik eserleri ve dönemin imparatorluk kütüphanelerinden elde edilen belgeler incelenerek ağaç kalıp baskı tekniğinin kullanım alanları ve gelişimi hakkında bilgi edinilmiştir. Bunun yanında, Çin'deki mühürler ve taş oymaları gibi baskı öncülleri üzerine yapılan arkeolojik buluntular değerlendirilmeye alınmıştır. Çalışmada, ağaç kalıp baskı tekniğinin gelişimi ile ilgili arkeolojik buluntular, müze koleksiyonları ve kazı raporlarından yararlanılmıştır. Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmaları incelemek için kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, T. F. Carter, T. H. Tsien, C. J. Brokaw gibi alanında önemli akademisyenlerin eserleri ve diğer tarihsel çalışmalar referans alınmıştır. Çin'de baskı ve kâğıt yapım teknikleri hakkında bilgi sunan kitaplar ve makaleler, bu tekniklerin tarihsel ve kültürel bağlamda nasıl kullanıldığına dair veriler sağlamıştır. Özellikle baskı tekniklerinin gelişimi, Doğu Asya kültürü üzerindeki etkileri ve Avrupa'ya yayılması gibi konular literatür taraması ile detaylandırılmıştır.

Bu çalışma, ağaç kalıp baskı tekniğinin yalnızca Çin'deki tarihsel gelişimini incelemek üzere yapılandırılmıştır ve Japonya, Kore ya da Avrupa gibi diğer coğrafyalarda görülen benzer baskı uygulamaları çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Tekniğin sosyolojik ve ideolojik bağlamlarına kısmen değinilmişse de, bu unsurlar kuramsal bir çerçeve içinde sistematik olarak ele alınmamıştır. Estetik değerlendirmeler ise bilinçli olarak dışarıda bırakılmıştır. Araştırma, literatür taraması ve tarihsel belge incelemesine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu sınırlılıklar, çalışmanın tarihsel bağlamda derinlikli bir teknik inceleme sunmasını mümkün kılmakla birlikte, konuya disiplinler arası bakış açısıyla yaklaşacak gelecekteki çalışmalara da açık kapı bırakmaktadır.

2. KÂĞIDIN KEŞFİ

“Çin'in en önemli ve kusursuz buluşu olan kâğıt, baskının icadının temelini oluşturur” (Carter, 1925:1). Bu sözler, Thomas Francis Carter'ın 1925'te yayımladığı Çin'de Baskının

İcadı ve Batıya Yayılması isimli kitabının ilk cümlesidir. Baskının Çin'deki tarihi ve Avrupa'daki baskı teknolojisinin gelişimi üzerindeki etkileri üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Amerikalı akademisyen ve sinolog Carter, baskının Çin'de icat edildiğini ve sonunda Batı'ya yayılarak Avrupa'daki matbaa teknolojisinin gelişimini etkilediğini savunmuştur. Kuşkusuz, Carter'ın da altını çizdiği üzere, kâğıdın keşfi baskının icadına zemin hazırlamış ve Çin'in miras bıraktığı bu iki keşif sadece Çin kültürünü değil, tüm dünya medeniyetlerini şekillendirip etkilemiştir.

Görsel 1. Shang Hanedanlığında kaplumbağaların karın bölgesindeki kabukların kullanıldığı kehanet kemikleri ("The Hidden Messages from the Ancient Chinese Civilization", t.y.).

Çinliler, kâğıdın icadından asırlar önce tarihî belge ve kayıtları yazarken, hayvanlardan elde ettikleri ürünleri (deniz kabukları, fildişi, hayvan kemikleri ve ipek gibi), mineraleri (altın, gümüş, bronz, çeşitli alaşımlar, kil, demir, yeşim taşı gibi) ve bitkisel malzemeleri (bambu ve ahşap gibi) kullanmışlardır. Tsien'in (1985:24) aktarımına göre, Çin'de seramiğe yazılmış yazı örneklerini Neolitik döneme dek takip etmek mümkündür. M.Ö. 1600 - M.Ö. 1046 yıllarında hüküm sürmüş Shang Hanedanlığına tarihlenen ve «kehanet kemikleri» olarak bilinen öküz kürek kemikleri ile kaplumbağa kabukları, tanrılara veya atalara mesajların yazıldığı ritüel nesnelere olmuştur (Görsel 1). Ay ve güneş tutulmaları, yağmur vb. doğa olayları; balıkçılık, avcılık, hastalık, savaş ve ölüm gibi yaşama dair sorular bu kemiklere kazınmıştır. Ardından, bu kemikleri ateşte ısıtan kâhinler, oluşan çatlaklara bakarak gelecekle ilgili kehanetlerde bulunmuştur (Meggs ve Purvis, 2016:3; Tsien, 1985:25). Diğer taraftan taş, bronz, ipek ve birtakım metaller üzerine kazınan yazıtlar da yine Çin'de yazının tarihine ilişkin kayda değer belgeler arasındadır. Yazıtları doğru ve kalıcı bir şekilde kaydedip koruyabilmek için anıtsal yazıtlar, Konfüçyüs klasik

eserleri, Budist metinler ve tarihî olaylar taşlara kazınmıştır. Fakat bambu ve tahta şeritler, kâğıdın icadından önce yazı yazmak için en çok tercih edilen malzemeler olmuştur. Bu şeritler kayışlarla birbirine bağlanarak günümüzdeki sayfalı kitap formuna benzeyen bir şekilde kullanılmıştır ve bu yönüyle Çin'de kitabın öncüsü olarak kabul edilmektedir (Tsien, 1985:29).

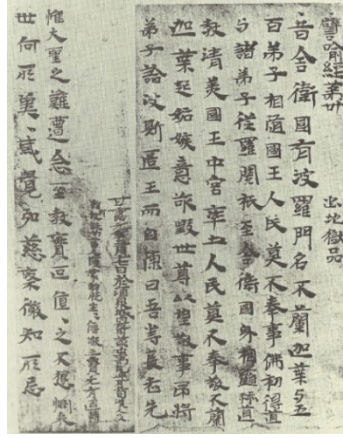
Yağ lambası dumanının elde edilmiş kıvamlı mürekkep ve kalemlerle bambu ya da ahşap şeritlere yazılmış el yazmaları, Çin'de yazılmış ilk kitaplar arasında yer alır. Bu şeritler deri veya ipek kayışlarla bağlanarak muhafaza edilmek üzere rulolanmıştır. Bambular, uzunlukları 23 cm olacak şekilde kesilmiş, bu sayede üzerine Çince karakterlerin rahatça yazılabileceği genişlikte çubuklar elde edilmiştir. Dayanıklılığından ötürü klasik eserler, resmî belgeler ve edebi metinlerin yazımında bambu şeritler tercih edilirken; tahta şeritler genellikle şahsi yazışmalar ve kısa belgeler gibi daha az önemli yazılar için kullanılmıştır (Carter, 2016:67; Tsien, 1985:32). Brokaw'ın (2016:xx) aktarımına göre, bu kitapların günümüze ulaşmayı başarmış en eski örneği M.Ö. dördüncü yüzyıla dayanmaktadır. Ancak başka birtakım kaynaklarda yer alan ifadelerle göre, bu kitaplar M.Ö. 13. yüzyılda bile kullanılmıştır.

Çin'de M.Ö. 7. veya 8. yüzyıla dayandırılan ipek dokumacılığının keşfiyle birlikte, M.Ö. 6. veya 7. yüzyıldan itibaren ipek de bambuyla birlikte yazı için kullanılmaya başlanmış, hatta kâğıdın yazı malzemesi olarak yaygınlaşmasından sonra, M.S. 3. veya 4. yüzyılda bile kullanılmaya devam etmiştir (Tsien, 1985:32). İpek, maliyetli olmasına rağmen, bambu ve tahta şeritlere göre daha yumuşak, dayanıklı, hafif ve emici özelliklere sahip olmasından ve yazı yazmak için daha geniş bir yüzey sunmasından dolayı, bambu veya tahtanın yetersiz kaldığı özel durumlarda tercih edilmiştir.

Kitabın taslak aşamasında ilk olarak bambu şeritlere, sonrasında ise ipek üzerine nihai kopya olarak yazıldığı bilinmektedir. İpeğin, bilhassa kehanet ve büyüye dair eserlerde, illüstrasyonlarda, haritalarda, atalara ve ruhlara sunulan adak yazılarında kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda, kralların özlü sözlerini gelecek kuşaklara aktarılmasında ve önemli devlet büyükleri ile savaş kahramanlarının takdire değer zaferlerinin kutlanmasında da ipek tercih edilmiştir (Tsien, 1985:33).

Han Hanedanlığı kayıtlarına göre, kâğıt, M.S. 105 yılında dönemin üst düzey hükümet yetkilisi Ts'ai Lun tarafından imparatora resmî olarak sunulmuştur. Ancak, Ts'ai Lun'un kâğıdın asıl mucidi olup olmadığına ilişkin net bir bilgi mevcut değildir; hâlihazırda bulunmuş olan yöntemi geliştirmiş ya da bu buluşu sahiplenmiş olması da veya sadece bu keşiften sorumlu resmî pozisyonundaki bir yetkili olması da mümkündür (Carter, 2016:68). Öte yandan, Tsien'in (1985:39-40) aktarımına göre, Çin'in farklı bölgelerinde

yapılan arkeolojik kazılarda bulunan örneklerin yanı sıra eski Çin yazılı kaynakları ve resmî kayıtlar, M.S. 105 senesinden önce de kâğıdın kullanıldığını göstermektedir. Çoğu buluş gibi, kâğıdın icadı da kuşkusuz aşamalı bir süreçtir. Ancak, kâğıdın Ts'ai Lun tarafından hükümdara resmen bildirildiği yıl M.S. 105 olduğu için, bu tarih kâğıdın icadı olarak kabul edilir ve Ts'ai Lun ise kâğıdın mucidi olarak görülmektedir.

Görsel 2. Kâğıt üzerine yazılmış en eski kitap, M.S. 256 ("Chinese Paper Making", t.y.).

Çinliler, kâğıt üretiminde başlangıçta bitkisel lifli malzemeler olan paçavralar, kenevir, balık ağları ve ağaç kabukları gibi kaynakları hammadde olarak kullanmışlardır. Zamanla, daha dayanıklı ve yüzeyi daha emici kâğıtlar elde etmek için nişastayı, koruyucu bir plaka oluşturmak için de jelatini kullanmışlardır. Kâğıt yapımı, devrim niteliğinde bir buluş olarak, keşfinden yüzyıllar sonra bile aynı yöntemle üretilmeye devam etmiş ve "19. yüzyıl İngiltere'sinde mekanik sistemlerin geliştirilmesine kadar neredeyse değişmeden kalmıştır" (Meggs ve Purvis, 2016:39).

Kâğıt, bambu ve ipek gibi diğer yazı malzemelerine göre daha üstün nitelikte olmasına rağmen, ilk bulunduğu zamanlarda bambu ve ipekten sonra ucuz maliyetli üçüncü bir seçenek olarak değerlendirilmiştir (Carter, 2016:69). Bu nedenle, kâğıdın bambu şeritlerin, tahta tabletlerin ve ipeğin yerini alması, keşfinden ancak birkaç yüzyıl sonra gerçekleşebilmiştir. Tsien'in (1985:30) aktarımına göre, bu farklı yazı malzemelerinin Çin'deki tarihsel süreci iç içedir: Bambu ve tahta tabletlerin kullanımı antik çağlarda başlayıp M.S. 3. ve 4. yüzyıla kadar sürmüştür. İpeğin yazı malzemesi olarak kullanımına ise M.Ö. 7. ve 6. yüzyıl ile M.S. 5. ve 6. yüzyılları arasında rastlanılmaktadır. Kâğıt ise M.S. 1. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Başka bir deyişle, bambu/tahta tabletler ve ipek yaklaşık 1000 yıl boyunca beraber kullanılmış, ipek ve kâğıt 500 yıl, bambu ve kâğıt ise 300 yıl boyunca yazı malzemesi olarak birlikte varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla eski

yöntemlerin yerini yenilerinin alması aşamalı bir süreç olmuştur ve “kâğıt, ancak M.S. 3. yüzyıldan sonra bambu ve tahta tabletlerin kullanımını tamamen sona erdirebilmiştir” (Tsien, 1985:30) (Görsel 2).

Kâğıt, M.Ö. 206 ile M.S. 220 arası hüküm sürmüş Han Hanedanlığının son dönemlerinden itibaren Çin’de yaygın olarak kullanılmaya başlanmışsa da diğer yazı malzemelerinin yerini alması birkaç yüzyıl sürmüştür. Kâğıdın icadı, yazı malzemeleri alanında devrim yaratmasının yanı sıra baskının gelişimine katkı sağlaması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Mayor’un (1972:16) belirttiği gibi, Çinlilerin gerçek kâğıdı keşfetmeleri kritik bir öneme sahiptir; zira kâğıdın nasıl kullanılacağını da anlamışlardır. Çin’in en kıymetli buluşlarından biri olan kâğıt, bilginin yazılı olarak kaydedilmesi, iletilmesi ve korunmasında büyük rol oynamıştır. Ayrıca baskının gelişmesiyle birlikte, bilginin aktarımı tüm medeniyetler üzerinde derin bir etki yaratan başka bir boyuta taşınmıştır.

3. YÜKSEK BASKI TEKNİKLERİNİN ÇİN’DEKİ İLK İZLERİ

Görsellerin veya metinlerin kopyalanması/çoğaltılması, eski çağlardan bu yana çok sık rastlanan, doğal bir uygulama olarak karşımıza çıkar (Tsien, 1985:134). Baskı yöntemlerinin henüz bilinmediği zamanlarda metinler elle yazılarak çoğaltılmıştır. Bilhassa Çin’de, baskı yaygınlaştıktan sonra bile el yazmaları, önemli bir bilgi yayma ve kopyalama aracı olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Kayıt altına alınmış bilgiyi ve daha da önemlisi bu bilginin kontrolünü son derece önemseyen Çin imparatorları, kitapları toplamak ve korumak amacıyla imparatorluk kütüphaneleri kurmuşlardır (Brokaw, 2016:xx). Tsien (1985:135), Çin’de henüz 3. yüzyıl gibi erken bir dönemde, Qin İmparatorluk Kütüphanesinde çalışan resmî yazmanlar olduğunu ve bu yazmanların imparatorluk koleksiyonundaki kitapları dönemin kaligrafisi üslubuna uygun olarak ipek ve kâğıt üzerine kopyaladıklarını aktarmaktadır. 581-618 yılları arasında hüküm sürmüş Sui Hanedanlığında, hanedanlık kütüphanesi için 37,000 rulo koleksiyon seçilerek, sarayda inşa edilen iki yeni binada muhafaza edilmek üzere her kitaptan 50 adet el yazması kopya üretilmiştir (Tsien, 1985:135-136). 618-907 yıllarını kapsayan Tang Hanedanlığında, kütüphanede yaklaşık 125,960 rulo bulunduğu tahmin edilmektedir ve koleksiyonun neredeyse tamamı el yazmalarından oluşmaktadır (Brokaw, 2016:xxi).

Bunun yanı sıra, el yazmaları Çin’de sadece saray kütüphaneleriyle sınırlı kalmamıştır. 5. yüzyılın başlarından 11. yüzyıla kadar tarihlenen 21.183 adet Çince metne ev sahipliği yapan Dunhuang manastır kütüphanesinde, usta kâtipler tarafından kopya edilmiş pek çok el yazmasının olduğu bilinmektedir (Brokaw, 2016:xxi). Budist sutralar, seviye hikâyeler, manastır kuralları, Taoist metinler ve Konfüçyüs klasikleri vb. birbirinden

farklı konuyla ilgili pek çok kitap, bu el yazmaları arasında yer almıştır.

Ağaç kalıp baskı yöntemi ve diğer baskı tekniklerinin Çin'de hâlihazırda bilindiği ve kullanıldığı dönemde, el yazmalarının hâlâ yaygın olarak tercih edilmesi ilginçtir. Kaligrafiye verilen büyük değer ve eserlerin yalnızca belirli bir elit kesimin erişimine sunulması isteği, eserlerin çok sayıda kopyasını üretme ihtiyacı yaratmamıştır. Bu nedenle, baskı tekniklerinin keşfinden yüzyıllar sonra bile el yazmalarına olan ilgi devam etmiştir.

Çinliler eski çağlardan beri metinleri kopyalamada çoğunlukla el yazmalarını tercih et-seler de, yazı ve resimleri kopyalamak için mekanik teknikler de geliştirmişlerdir. Başlangıçta kil üzerine, sonraları ipek ve kâğıt üzerine damga basmak amacıyla kullanılan mühürler, taş yazıtlardan elde edilen kopyalar ve kumaş ya da kâğıt üzerine basılan şablonlar bu çoğaltma teknikleri arasında yer alır. Aşağıdaki bölümlerde, Çin'de ağaç kalıp baskı tekniğinin gelişimini hızlandıran mühür ve taş ovma yöntemleri detaylı olarak ele alınacaktır.

3.1. Mühürler

Yazı karakterlerini sert yüzeyli malzemelere oyma ya da metallere dökme suretiyle elde edilen mühürler (İngilizcede chop ve seal adı verilir), Çin'deki yüksek baskı tekniklerinin en eski örnekleri olarak kabul edilir. Mühürler, baskı teknolojisinin gelişimine öncülük eden en eski mekanik çoğaltma yöntemlerinden biri olarak öne çıkar (Tsien, 1985:136-37).

Mühürler, sert ve pürüzsüz yüzeylere kazınan kaligrafik karakterlerin, macun kıvamındaki mürekkebe batırılması ve ipek, kâğıt, kil vb. bir malzemenin üzerine damgalanması için kullanılan araçlardır. Gümüş, demir, bronz ve altın gibi metallere dökülmüş veya kil, fildişi, boynuz, taş, ahşap vb. çeşitli malzemelere oyulmuş mühürler, mukavemetli bir yapıya sahip her türlü nesneden üretilmiştir (Tsien, 1985:137). Oyma ya da döküm işlemi tamamlandıktan sonra, mühürlere kolayca tutulabilmesi için bir topuz eklenmiş ve bir ip geçirilmiştir. Kare biçimi yaygın olmakla birlikte, yuvarlak ve dikdörtgen mühürler de kullanılmıştır; sınırlı yüzey alanı nedeniyle bu mühürlere genellikle yalnızca birkaç karakter sığdırılabilmektedir (Fuhrmann, 1983:238). Başlangıçta kişisel imza veya hükümdar ile devletin otoritesini simgelemek için kullanılan mühürler, zamanla Çin'de sosyal, ticari ve politik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte idari ve mali belgeleri kaydetme ve koruma amacıyla da yaygın olarak kullanılmıştır.

Mühürler üretim yöntemleri, kullanım alanları, yazı karakterlerinin görünümü ve sanatsal üslupları bakımından farklılık göstermekle birlikte kökenleri antik çağlara kadar uzanmaktadır. Arkeolojik bulgular, M.Ö. 1600-1300 yılları arasında hüküm süren Shang Hanedanlığı döneminde piktografik karakterlerle oyulmuş bronz mühürlerin varlığını

kanıtlamaktadır (Sun, 2004:3). Zhou (M.Ö. 1100 civarı-256), Qin (M.Ö. 221-206) ve Han (M.Ö. 206-M.S. 220) hanedanlıklarından kalma farklı şekil, malzeme ve boyutlardaki pek çok mühür örneğine rastlanmaktadır.

Görsel 3. Han Hanedanlığında (M.Ö. 25 - M.S. 220) kullanılmış bir mühür, bronz, 3,5 x 2,3 cm. ("Seal of a Surrendered Qiang Chieftain", t.y.).

Görsel 4. Han Hanedanlığı döneminde damgalama tekniğiyle basılmış bir duvar tuğlası (Mayor A. H., 1972).

Tsien'in (1985:137) belirttiği gibi, Zhou dönemine ait çoğu mühür, yazı karakterleri yüksek olacak şekilde oyulmuş ve bronzdan dökülmüştür. Qin Hanedanlığı dönemi, Çin mühür tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır çünkü bu dönemde, merkezi bir feodal sistem kurulmuş ve resmî mühürlerin kullanımı standartlaştırılmıştır (Sun, 2004:11). Ayrıca, imparatorun mührü ile resmî ve kişisel mühürler birbirinden ayrılmıştır. "Qin hanedanlığı döneminde (M.Ö. 213 yılında) hükümdarın otoritesini simgelemek için sekiz karakterden oluşan ve yeşim taşından oyulmuş büyük bir hükümdarlık mührü üretilmiştir. Bu mühür, Qin'den sonraki Han Hanedanlığı hükümdarları tarafından da miras olarak kullanılmaya devam etmiştir" (Tsien, 1985:137). Han döneminden itibaren, resmî mühürler yüksek oyma yöntemiyle üretilmiş ve yetkililerin rütbesine göre mühürlerin ebatları değişkenlik göstermiştir. Özel mühürler ise zamanla daha çeşitli hâle gelmiş ve farklı sanatsal tarzlar geliştirmiştir (Görsel 3 ve 4).

Mühürlerin birkaç karakterlik kısa yazıları çoğaltmakta kullanılması, bu tekniğin daha uzun yazıların basımında da uygulanabileceği fikrini ortaya çıkarmıştır. Metal vb. diğer malzemelere göre daha geniş ve sağlam bir yüzeye sahip olan ağaç damgalama metoduyla daha uzun yazıların basılmasına imkân tanımıştır. Bu tür mühürlerde, uzun bir metni oluşturacak kadar fazla sayıda yazı karakteri, ters görüntüsü yüksek olacak şekilde ağaç kalıba kazınmıştır. Bu yöntem, şüphesiz ağaç kalıp baskı yönteminin atası olarak kabul edilir.

3.2. Taş Ovalama

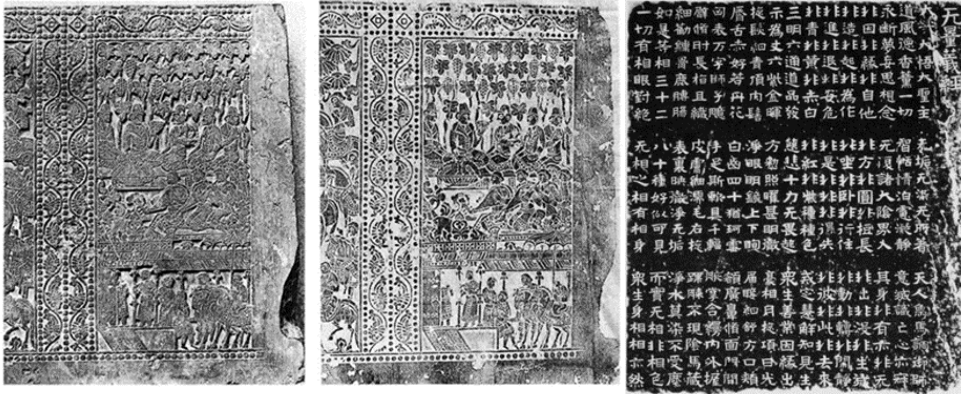
Yazıların taşta oyulması, baskı tekniklerinin gelişiminde önemli bir rol oynayan bir başka yöntemdir. Çin'de antik dönemlerden itibaren, önemli bilgilerin kalıcı olarak kaydedilmesi ve metinlerin hatıra ya da anıt niteliği taşıyan stel adı verilen yapılar üzerine oyulması yaygın bir uygulama olmuştur.

İkinci ve üçüncü yüzyılla birlikte Budist, Taoist ve Konfüçyüs külliyatını korumak amacıyla taşlar kullanılmıştır (bkz. Görsel 4). Tsien'in (1985:141) aktardığına göre, 175-183 yılları arasında toplamda 200.000'den fazla karakter içeren yedi Konfüçyüs klasiği 46 adet taş tablete oyulmuştur. Budizm'in baskı altında olduğu dönemlerde, tapınakları yok edilen ve arşivlerini kaybeden Budistler, sutralarını korumak için taş gibi dayanıklı bir malzemeyi tercih etmişlerdir. "Budist yazıtları arasında en büyüğü, Fang-shan/Hopei yakınlarındaki bir dağ mağarasındaki kütüphanede saklanan ve 6. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar nesiller boyunca oyulan 7000 taş tableten oluşmaktadır" (Tsien, 1985:141). Taoist yazılar da taşta oyulmuştur, ancak Budist ve Konfüçyüs yazıtlarına kıyasla boyut ve miktar olarak daha küçük kalmıştır. Taş steller üzerine klasik metinleri oyma geleneği, çeşitli hanedanlıklar boyunca devam etmiştir. Fuhrmann (1983:239), daha sonraki dönemlerde klasik eserlerin ağaç kalıp baskı tekniğiyle basılmasında bu taş yazıtların referans olarak kullanıldığını aktarmaktadır.

Çinliler, önemli bilgileri kalıcı şekilde kaydetmek amacıyla metinleri taş steller üzerine kazınmışlar, ancak bu taş yazıtların ağırlığı ve geniş yer kaplaması gibi sorunlar karşısında yazıtların baskısını alarak çözüm üretmişlerdir. Bu işlem, «ovalama» (stone rubbing) olarak bilinen bir teknikle gerçekleştirilmiştir. Taş yüzeyine serilen kâğıt, sert bir fırça kullanılarak oyulmuş yazı karakterlerinin boşluklarına itilir ve ardından mürekkepli bir bezle kâğıt hafifçe ovalanarak metinlerin aslına uygun ve düşük maliyetli kopyaları elde edilir. Kâğıda mürekkep uygulandığı için baskı sonucunda elde edilen görüntü, taşın ters değil, pozitif bir yansıması olur. Görsel 5'te, mezar taşından bu metotla alınmış baskı nüshasında bu ayrım net bir şekilde görülebilir (Görsel 5).

Ovalama yöntemi Çin'de muhtemelen 6. yüzyıldan önce kullanılmaya başlanmış olup,

taş, kemik, metal ve benzeri sert yüzeylere kazınmış yazıların mürekkeplenerek kopyalanmasını sağlar (Tsien, 1985:144). Kısaca özetlemek gerekirse, işlem şu adımları içerir: kâğıt taşın üzerine serilir, oyuklara iyice yerleştirilir, kâğıda mürekkep uygulanır ve ardından kâğıt dikkatlice yüzeyden kaldırılır. Genellikle ince ve yumuşak kâğıtlar tercih edilir ve baskı işleminden önce nemlendirilir. Kâğıt düzgün bir şekilde taşın üzerine yerleştirildikten sonra, bitki liflerinden yapılmış bir fırçayla yazı oyuklarına hafifçe bastırılır. Kâğıt oyuklar içinde kuruyup sertleştikten sonra bir bez yardımıyla tampon hareketlerle mürekkep uygulanır. İstenilen renk koyuluğu elde edildikten sonra kâğıt dikkatlice taştan çıkarılır ve düzleştirilir (Görsel 6)

Görsel 5. Qi Hanedanlığına ait bir taş ovalama örneği (M.S. 550-57 civarı). Solda mezar taşını, sağda ise taş ovalama metoduyla alınmış baskısını görmekteyiz (Meggs, P. B. ve Purvis, A. W., 2016).

Görsel 6. Stele oyulmuş yazılardan taş ovalama yöntemiyle alınmış baskı, 203 x 100 cm, M.S. 572-577 civarı (“Selection of the Sūtra of Immeasurable Meaning (Wuliangyi jing)”, t.y.).

”Taş ovalama ve ağaç kalıp baskı yöntemleri arasında kayda değer benzerlikler mevcuttur; farkları ise oyma ve baskı alma süreçlerinden kaynaklanır” (Tsien, 1985:143). Taşa oyulan yazılar her zaman karakterlerin çukurda kaldığı ve pozitif bir görüntü oluşturacak şekilde kazınır. Başka bir deyişle, okunduğu şekilde kazınır. Baskı işlemi sırasında, kâğıt taşın üzerine serilip oyuklara bastırılır ve kâğıdın yüzeyine mürekkep uygulanır. Böylece alınan baskı, siyah zemin üzerinde beyaz yazılar şeklinde olur. Ağaç kalıp baskı yönteminde ise yazı karakterleri daima kalıbın yüzeyinde yüksekte bırakılarak oyulur ve oyulmuş yazılar, orijinal yazının ayna görüntüsüdür. Kalıp mürekkeplendikten sonra üzerine kâğıt yerleştirilir ve kâğıdın arka yüzeyine basınç uygulanarak baskı alınır. Bu işlem sonucunda yazılar beyaz zemin üzerinde siyah olarak çıkar. Her iki yöntemde de oyma için kullanılan malzemeler ve baskıların görsel sonuçları farklılık gösterse de, her ikisi de baskı aracı olarak kâğıt ve mürekkebi kullanmaları ve çoğaltma amacıyla

kullanılmaları noktasında ortak paydada birleşmektedir.

Çin’de bu temel kopyalama yöntemlerine ek olarak çoğaltma yapmak için stensil yöntemi de kullanılmıştır. Çoğaltılması istenen desen kalın bir kâğıda çizildikten sonra bu tasarım iğnelerle delinerek şablon haline getirilmiştir. Bu şablon daha sonra başka bir yüzeye yerleştirilmiş, mürekkeplenerek desenin yüzeye geçmesi sağlanmıştır. Stensil yönteminin ne zaman kullanılmaya başlandığı tam olarak bilinmemektedir, fakat bilhassa Budist tapınaklarında sıkça başvurulan bir teknik olduğu düşünülmektedir (Tsien, 1985:145; Carter, 2016:71). Kâğıt, ipek, kumaş üzerine ve sıvayla kaplı duvarlara bu metotla transfer edilmiş motiflere rastlanmıştır.

Resmî, gayri resmî ya da dinî ihtiyaçlar için mühür kullanımı, taş tabletlere kazınmış yazıların taş ovalama tekniği ile kâğıda aktarılması ve stensil şablonlarla kumaş üzerine motiflerin basılması gibi yöntemler, baskı çağı öncesinde (pre-printing) kullanılan ilkel çoğaltma teknikleri arasında yer alır. Fuhrmann’ın (1983:238) belirttiği gibi, Budist mühür duaları veya taş yazıtlardan transfer edilen kutsal yazılar ile Konfüçyüs klasiklerinin nüshaları, günümüzdeki anlamıyla bir “baskı” olarak kabul edilemez. Fakat bu yöntemler ağaç kalıp baskı (yüksek baskı tekniği) için zemin hazırlayan önemli öncüller olmuştur. Bu sebeptendir ki Gernet’in (1996:333) de vurguladığı üzere, ağaç kalıp baskı tekniğinin, bir anlamda bu erken dönem ilkel çoğaltma yöntemlerden rafine edilen teknik bilgi ve deneyimlerin bir araya getirilmesiyle geliştirilmiş bir yöntem olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4. ÇİN’DE AĞAÇ KALIP BASKININ GELİŞİMİ

Ağaç kalıp baskı yönteminin Doğu Asya’da hangi dönemde, nerede ortaya çıktığı veya kim tarafından geliştirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu tekniğin Doğu Asya’daki kökenleri hakkında üzerinde fikir birliğine varılmış bir görüş olmasa da, genel olarak kabul gören düşünce, ağaç kalıptan kitap basma yönteminin ilk kez 7. yüzyıl civarında Çin’de kullanıldığıdır (Brokaw, 2016:xvii). “Çin’de bu teknikle metin basma girişiminde bulunan ilk kişinin, 690-705 yılları arasında hüküm süren İmparatoriçe Wu olduğu öne sürülmüş, fakat bu iddiayı destekleyen net bir kanıt ulaşılamamıştır. Diğer yandan, Tang Hanedanlığı dönemine (618-907) ait olup, kesin olarak tarihlendirilememiş bazı baskı örnekleri de bulunmaktadır” (Brokaw, 2016:xvii).

Ağaç kalıp baskının kökenine dair en yaygın teori, bu tekniğin Tang Hanedanlığı döneminde ortaya çıktığını öne sürer. Çoğaltma yöntemlerinin gelişimi üzerine yapılan araştırmalarda, Tunhuang ve Turfan bölgelerinde çeşitli arkeolojik buluntular tespit edilmiştir. Brokaw’ın yukarıda bahsettiği, kesin olarak tarihlendirme yapılamayan pek çok

eser de bu iki kritik noktada gün yüzüne çıkarılmıştır. Taş ovalama yapılarak yazıtlardan alınan baskılar, basma kumaşlar, stensil şablonlar, mühürler, mühürle basılmış çok sayıda minik Buda figürü, o bölgelerde keşfedilen kalıntılar arasında yer alır. Bu kalıntıların çoğunun Budist manastırlarından gelmesi dikkat çekicidir. Carter (2016:71) bu durumu, “Budizm’in her daim karakteristik bir özelliği olmuş çoğaltma ve kopyalama arzusu, bu buluntularda da kendini göstermektedir” şeklinde ifade eder.

Ağaç kalıp baskı tekniğinin gelişiminin neredeyse fark edilemeyecek kadar yavaş ve kademeli ilerlemiş olması, bu sanatın başlangıcını kesin olarak tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bilinen en eski ağaç kalıp baskı örneği, 1966 yılında Güney Kore’nin Gyeongju kentindeki Bulguksa Tapınağında bulunan Dharani Sutra’dır (Görsel 7). Yapılan detaylı incelemeler sonucunda bu metnin 704 ile 751 yılları arasında basıldığı belirlenmiştir (Brokaw, 2016:xvii; Fan vd, 2015:198). Japonya da Çin kültürü ve Budizm’den etkilenmiş, İmparatoriçe Shotoku Dharani Sutra’nın bir milyon kopyasının basılmasını emretmiştir. 764-770 yıllarında basıldığı düşünülen bu sutralar, Budist bir gelenek olarak ahşaptan yapılmış küçük pagoda heykellerinin içine yerleştirilmiştir. Brokaw’ın (2016:xvii) altını çizdiği üzere, burada dikkat çeken nokta, en azından Japonya ve Kore’de halkın okuması amacıyla değil dinî amaçlarla olsa bile, 8. yüzyılda ağaç kalıp baskı yönteminin kullanılmış olmasıdır.

Görsel 7. Bulguksa Tapınağında (Güney Kore) bulunmuş olan Dharani Sutra (Tsien, T. H., 1985).

Aurel Stein’in 1907 senesinde Çin’in kuzeybatısında yer alan Tunhuang’da keşfettiği Elmas Sutra, günümüzde bilinen en eski basılı kitap olma özelliği taşımaktadır (Görsel 8). Şu anda British Museum’un koleksiyonunda bulunan Elmas Sutra, dinî amaçlarla basılmış olmasına rağmen, baskı tekniğinin okuma amacıyla kullanıldığına dair bilinen ilk kanıttır ve bu nedenle oldukça önemlidir (Brokaw, 2016:xviii). Uzunluğu 5 metre, yüksekliği 30 cm olan bu metin, birbirine yapıştırılmış yedi kâğıt tabakasından oluşur. Sutrânın sonunda yer alan yazıya göre, Wang Jie isimli bir Budist, bu eseri 868 senesinde ailesi şerefine bastırmış ve ücretsiz olarak dağıtmıştır. Metinde yalnızca bir sayfa resimlidir; Meggs ve Purvis’in (2016:43) aktarımına göre “karmaşık çizgisel bir tarzla

çizilmiş olan bu resim, Buda ve onun müritlerini betimlemektedir”. Basılmış ilk kitap olma özelliği taşıyan Elmas Sutra’daki bu detaylı resim ve teknik ustalık, “ağaç kalıp baskı tekniğinin Çin’de çok daha uzun süredir kullanıldığını düşündürmektedir” (Brokaw, 2016:xviii).

Görsel 8. Elmas Sutra'nın tek resimli sayfası (Meggs, P. B. ve Purvis, A. W., 2016).

“Açıkça görülüyor ki, Budist manastırlarında ya da başka yerlerde uzun zamandır devam eden yeni çoğaltma yöntemleri geliştirme çalışmaları, 770 senesine gelmeden ağaç kalıp baskı yöntemini en olgun düzeye getirmiş ve bu yöntemle dair bilgi birikiminin Japonya’ya kadar yayılması 770 senesinden çok daha önce gerçekleşmiştir. Bu süreç için tahmin edilen en olası tarih, Çin’in ulusal gücünün ve kültürel kazanımlarının zirvede olduğu Tang Hanedanlığı döneminde, Ming Huang (712-756) dönemindeki zaman dilimi olabilir” (Carter, 2016:72).

Neredeyse 300 yıllık Tang Hanedanlığı dönemi, Çin tarihinin en ihtişamlı dönemlerinden biri olarak kabul edilir. Tang Hanedanlığının ilk imparatorları edebiyat, sanat ve dinin koruyuculuğunu üstlenmiş ve binlerce rulodan oluşan büyük kütüphaneler inşa etmişlerdir (Carter, 2016:70). Tang Hanedanlığı döneminde, ülkenin pek çok kentinde ağaç kalıp baskı yöntemiyle kitap basımında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Sekizinci yüzyılda başkent Chang’anda kitabevleri kurulmaya başlamış ve bu yöntemle basılmış kitaplar ile takvimler kent pazarlarının popüler ürünleri haline gelmiştir (Fan vd., 2015:197). Budistler, ağaç kalıp baskı yöntemiyle, bir duayı veya bir tanrıça figürünü diledikleri sayıda çoğaltabileceklerini fark etmişlerdir.

Tang Hanedanlığı edebiyata ve sanata, dinlerin korunmasına ve ülke genelinde açılan kitabevleri aracılığıyla bilginin çoğaltılması/yayılmasına büyük önem vermiş bir

hanedanlık olsa da bu döneme tarihlendirilebilen eserlerin çok az sayıda bulunabilmiş olması dikkate değerdir. Carter, bu duruma ilişkin şunları kaydetmiştir:

İmparator Ming Huang dönemi korkunç bir devrimle sona erdikten sonra, Tang Hanedanlığının görkemi yavaş yavaş solmaya başlamıştır. Bu süreçte bütün dinî inançlara karşı uygulanan hoşgörü anlayışından vazgeçilmiş ve Budizm de dâhil diğer tüm inançlara karşı yasaklamalar getirilmiştir. Bu yasaklar, özellikle 845 yılında çıkarılan bir fermanla zirveye ulaşmıştır. Bu ferman sonucunda 4,600 Budist tapınağı yıkılmış, 260,500 Budist rahip ve rahibe mesleklerini bırakmaya zorlanmıştır. Tang hanedanlığına ait birçok eserin yok olmasının başlıca nedenleri, bu tapınakların yıkılması ve hanedanın son yüzyılında yaşanan iç savaşlardır. 868 tarihli Elmas Sutra'dan daha eski bir Çin baskısının günümüze ulaşamaması ve mevcut en eski kalıp baskılar için Japonya'ya başvurmak zorunda kalınması da kuşkusuz bu nedenlerden kaynaklanmaktadır (Carter, 2016:72).

İç savaşlar ve hükümetlerdeki değişimler sürerken, 932 ile 953 yılları arasında hükümet, Konfüçyüs klasiklerinin tefsirleriyle beraber basılmasına karar vermiştir. Fuhrmann'ın (1983:241) altını çizdiği üzere, burada amaç, Konfüçyüs külliyatını halka yaymaktan ziyade, hatasız bir şekilde basılmasını, arşivlenmesini ve korunmasını sağlamaktır. 21 yılda tamamlanan bu çalışma, devlet himayesinde büyük ölçekli kitap basım geleneğini başlatması açısından da önem taşır.

Tang Hanedanlığında kitapların ekseriyeti savaş ve yıkımla kaybolmuşsa da, ondan sonra gelen Song Hanedanlığı (960-1279) döneminde çoğu eser muhafaza edilmiş ve gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Fan vd. (2015:201), Song Hanedanlığı dönemindeki ağaç kalıp baskı geleneğinin, bu yönüyle, antik Çin kültürünü muhafaza etmesi bakımından övgüye değer olduğuna işaret eder. 10. yüzyılın sonlarında, Çin'de pusulanın denizcilikte, barutun savaşlarda kullanılmaya başlandığı ve porselenin ihraç edilen mallar arasında yer aldığı bu dönemde, ağaç kalıp baskı tekniği de mükemmellik seviyesine ulaşmıştır. Hanedanlık tarihleri ve Konfüçyüs klasiklerinin basılmasında ağaç kalıp baskı yönteminden yararlanılmış ve bu önemli eserlerin tamamlanması yaklaşık 70 yıl sürmüştür. "Tarihe geçen en önemli eserlerden biri, ilk Song imparatorunun hükümdarlığı döneminde (yaklaşık 972 yılında) basılan Tripitaka'dır; toplamda 1,521 eserden oluşan, 5,000 ciltlik ve 130,000 sayfalık bu Budist kanonun basımı için 130,000 ağaç kalıp kullanılmıştır" (Fuhrmann, 1983:241). Tripitaka, Song Hanedanlığında basılan en büyük eser olmakla birlikte, aynı zamanda basılmış en büyük eserlerden biridir.

Song Hanedanlığının 300 yıllık dönemi boyunca, ağaç kalıp baskı tekniğinin altın çağını yaşadığını söylemek mümkündür. Bu dönemde, bilim ve teknoloji alanında çok sayıda eser basılmıştır. Bilhassa gelişmesi için hükümet tarafından teşvik edilen tıp alanında

basılan hem resmî hem de kişisel tıp kitapları, sayıca en fazla basılan eserler olmuştur. Ağaç kalıp baskı yöntemi, Song Hanedanlığı döneminde tam anlamıyla olgunluk kazanarak gelişmiş bir sanat dalı haline gelmiştir. “Bu teknik, yalnızca asırlardır Çin kültürüyle etkileşim halinde olan batı, doğu ve güneydeki komşu ülkelere yayılmakla kalmamış, kuzeyde Çinli olmayan çok sayıda topluluğa da ulaşmıştır” (Tsien, 1985:159).

Önceleri sadece dinî metinler ve kitaplar basılırken, ağaç kalıp baskı tekniğinin yaygınlık kazanmasıyla, git gide daha farklı konularda kitaplar basılmıştır. “Büyüyle ilgili eserler, Budist metinler, sözlükler, yıllıklar, temel eğitim kitapları, kısa ansiklopediler, resmî sınavlar için örnek eserlerin bulunduğu derlemeler ve tarihî kitaplar gibi pek çok eser, bu yöntemle basılmıştır” (Gernet, 1996:333). Hükümet de 1042 yılından itibaren belgeler, kararname ve hükümler ile tüccarlar için düzenlenen senetleri basmak için ağaç kalıp baskı yöntemini kullanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, metal para kullanımını sonlandırarak kâğıt banknot basmış ve modern ticaretin temellerini atmıştır (Mayor, 1972:17; Meggs ve Purvis, 2016:43; Gernet, 1996:335).

Ağaç kalıp baskı, yazılı metinleri ve görselleri hızlı ve düşük maliyetle çoğaltma imkânı sağlayan bir araç haline gelmiş ve 10. yüzyıldan itibaren Çin’de günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu dönemde, hükümet de geniş kitlelere standardize edilmiş, hükümet-onaylı metinleri çoğaltma ve yayma aracı olarak baskıya ilgi göstermeye başlamıştır. Yüksek rütbeli bir devlet memuru olan Feng Dao, 932 yılında tefsirleriyle birlikte Konfüçyüs klasiklerinin basımına başlamış ve yaklaşık yirmi yıl sonra, 953 yılında, 130 adet ruloyla projeyi tamamlamıştır. Bu noktadan sonra Çin hükümeti, sadece devlet formları ve belgeleri basmak için değil aynı zamanda Konfüçyüs Klasikleri gibi önemli metinlerin standart, geleneksel edisyonlarını oluşturmak amacıyla baskı teknolojisine kucak açmıştır. Bu tür eserlerin yanı sıra önemli resmi yayınlar da – yönetimle ilgili ansiklopediler, kanunnameler, hanedanlık tarihçeleri, ahlak kitapları gibi – hükümet (bazen de resmi olarak yasak olmasına karşın ticari yayıncılar) tarafından belli zamanlar aralıklarıyla basılmış ve tüm imparatorluk genelinde resmî kurumlara, devlet okullarına ve yerel bölgelerdeki elitlere dağıtılmıştır. Bu metinlerin geniş kitlelere yayılması, ana merkezi yerel bölgelere bağlayan bir “bilgi düzeni” yaratmıştır: bununla birlikte hem yerel seçkin aileler merkezdeki tartışmalara çekilmiş hem de bölgesel sorunlar siyasi söylemin gündemine gelmiştir.

Baskının standardizasyon ve entelektüel uyum için bir güç olacağına dair hükümetin umutları gerçekleşmemiştir. Resmi bilginin geniş bir şekilde yayılması tartışma ve fikir ayrılıklarını tetiklemiştir. Öte yandan, başta Klasikler olmak üzere metinlerin daha yaygın ulaşılabilirliği, edisyonların daha titizlikle karşılaştırılmasına yol açmış ve âlimleri eleştirel metin analizi araştırmaları yapmaya sevk etmiştir. Song hanedanlığı âlimleri,

baskının sağlamış olduğu metin eleştirisinin temellerini oluşturmaya yönelik olanaklarını değerlendirmiştir. Ağaç kalıp baskı teknolojisinin kolaylığı ve taşınabilme özelliği baskının yayılmasını oldukça hızlı hale getirdiği için, Song döneminde imparatorluk genelinde birçok önemli merkeze yayıncı açılmış ve dolayısıyla merkezi kontrolü sıkılaştırmak zorlaşmıştır.

1040’larda Bi Sheng isimli bir Çinli, günümüzde kullandığımız matbaa sisteminin temelini oluşturan hareketli harf sistemini icat etmiştir. Ancak, Uzak Doğu dillerinde kullanılan ve birbirinden farklı kırk bin sembol/ideogram içeren yazı sistemi nedeniyle, tipo baskı elverişli bir yöntem olarak kabul edilmemiştir. “Çünkü bu kadar çok sembol için devasa miktarda harf dökümüne ihtiyaç duyulacak, bu da hareketli harflerle baskıyı pratik ya da ekonomik kılmayacaktı, dolayısıyla modern makineler ecad edilene dek Çin’de yaygın bir baskı yöntemi olarak benimsenmemiştir” (Lenhart, 1939:306). Bu nedenle, “hareketli harflerle baskı teknolojisi on birinci yüzyıl gibi erken bir dönemde Doğu Asya’da hâlihazırda bulunmuş ve beş yüz yıl içinde tüm coğrafyada bilinir hale gelmiş olmasına karşın, ağaç kalıp baskı baskın teknik olarak varlığını sürdürmüştür” (Brokaw, 2016:xix).

Ağaç kalıp baskının Doğu Asya’daki tarihine baktığımızda, hareketli harflerin keşfinden sonra bile, Çinlilerin ağaç kalıp baskı yöntemini asırlar boyunca kullanmaya devam etmiş olduğunu görürüz. Ağaç baskı tekniğinin Çin’den Avrupa’ya ulaşması ise ancak 14. yüzyıl kadar geç bir dönemde gerçekleşebilmiştir. Fakat bu gecikmeye rağmen oradaki etkisi çok daha farklı olmuş, Avrupa’da köklü bir etki yaratmıştır. Ağaç baskı tekniğinin Avrupa’daki ilk kullanım alanları, Çin’dekine benzer şekilde dini yazı ve resimler, oyun kartları ve resimli kitaplar olmuştur. Fakat Gutenberg’in tipo baskıyı keşfetmesiyle birlikte, kitap basımında ağaç kalıp baskı tekniğinin yerini tipo baskı almıştır. Gutenberg’in hareketli harf sisteminin metinlerin daha hızlı ve ekonomik bir şekilde basılmasına olanak sağlamasıyla birlikte, Çin’dekinin aksine çok hızlı bir şekilde ağaç baskının yerini almıştır. Metinlerin kâğıt üzerine basılarak çoğaltılabilmesi fikri, Avrupa’ya Rönesans’ın kapılarını açmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, Çin’de gelişen ağaç kalıp baskı tekniğinin tarihsel kökenlerini ve kültürel bağlamdaki işlevlerini ele alırken, aynı zamanda Doğu ve Batı dünyasında baskı teknolojilerinin farklı yönlerde evrilmesini açıklamayı hedeflemiştir. Tartışmanın merkezinde, Çin’de matbaanın yalnızca teknik bir buluş değil, aynı zamanda ideolojik, dilsel ve kültürel etkenlerle biçimlenmiş bir üretim aracı olduğu görüşü yer almaktadır.

Her şeyden önce, kâğıdın icadı, baskı tekniklerinin gelişimini mümkün kılan temel unsur olarak değerlendirilmektedir. Kâğıdın bambu, ipek ve tahta gibi önceki yazı malzemelerine kıyasla daha hafif, emici ve ekonomik olması, yazılı kültürün hem elit hem halk katmanlarına yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum, Çin'in geniş coğrafyasında bilginin dolaşımını hızlandırmış ve yazının kurumsal bellekteki rolünü güçlendirmiştir. Ancak bu gelişme, Batı'daki gibi baskı tekniklerinin hızla mekanikleşmesi sonucunu doğurmamıştır. Aksine, Çin'de ağaç kalıp baskı, uzun yüzyıllar boyunca el işçiliğine dayalı bir gelenek olarak korunmuştur.

Makalenin bulguları göstermektedir ki ağaç kalıp baskı tekniği, Çin'de salt bir çoğaltma yöntemi değil, aynı zamanda kültürel muhafaza ve ideolojik standardizasyon aracı olarak da değerlendirilmiştir. Tang ve Song Hanedanlıkları döneminde dinî metinlerin, devlet belgelerinin ve klasik eserlerin üretiminde bu teknik, devlet güdümlü bir araç haline gelmiştir. Özellikle Budist manastırların çoğaltmaya verdiği önem ve imparatorluk politikalarının metinleri kontrol altına alma arzusu, baskının yaygınlaşmasında belirleyici olmuştur.

Ancak Bi Sheng tarafından 11. yüzyılda geliştirilen hareketli harf sistemi, Çin yazı sisteminin ideogramik yapısı nedeniyle pratikte benimsenmemiştir. On binlerce sembol içeren bu yazı sistemi, tipo baskının gerektirdiği standardizasyonu zorlaştırmış ve ağaç kalıp baskının varlığını sürdürmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, teknik bir yeniliğin benimsenip benimsenmemesinin, yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda kültürel uygunluk ve ihtiyaç meselesi olduğu anlaşılmaktadır.

Batı'da Gutenberg'in hareketli harf sistemiyle başlayan süreç, baskının mekanikleşmesini ve endüstriyel düzeyde kitleselleşmesini sağlamıştır. Bu durum, bilgiye erişimi hızlandırmış ve Rönesans gibi büyük dönüşümlerin önünü açmıştır. Buna karşın Çin'de baskı, modern zamanlara kadar merkezi kontrolü koruyan ve el emeğine dayalı bir sistem olarak kalmıştır. Bu fark, iki medeniyetin hem yazılı kültürü hem de bilgiye yaklaşımı konusunda yapısal ayrımları bulunduğunu ortaya koyar.

Sonuç olarak, Çin'deki ağaç kalıp baskı tekniği, sadece bir teknolojik buluş değil; aynı zamanda bir kültürel süreklilik, bilgi politikası ve estetik gelenek meselesi olarak değerlendirilmelidir. Bu teknik, Doğu Asya'da yazılı kültürün taşıyıcısı olmuş; baskının mekanikleşmesi sürecini geciktirmiş ama matbaanın entelektüel etkilerini uzun vadede daha farklı bir biçimde kurumsallaştırmıştır. Bu nedenle, Çin'in matbaa mirası yalnızca teknik açıdan değil, aynı zamanda kültürel tarih yazımı açısından da özgün bir yere sahiptir.

KAYNAKLAR

- Brokaw, C. J. (2016). Introduction. C. J. Brokaw ve P. Kornicki (Ed.), *The history of the book in East Asia* içinde. New York: Routledge.
- Carter, T. F. (1925). *The invention of printing in China and its spread westward*, New York: Columbia University Press.
- Carter, T. F. (2016). Paper and block printing – from China to Europe. D. Crowley ve P. Heyer (Ed.), *Communication in history – technology, culture, society* içinde (6. baskı). New York: Routledge.
- Chinese Paper Making* (t.y.). Silk Road. 14 Ocak 2025 tarihinde <https://silk-road.com/artl/papermaking.shtml> adresinden erişilmiştir.
- Chow, K. (2007). Reinventing Gutenberg: woodblock and movable-type printing in Europe and China. S. A. Baron, E. N. Lindquist ve E. F. Sheflin (Ed.). *Agent of change: print culture studies after Elizabeth L. Eisenstein* içinde (s. 169-192). Amherst: University of Massachusetts Press.
- Fan, J., Han, Q., Wang, Z. ve Dai, N. (2015). The four great inventions. Y. Lu (Ed.), *History of Chinese science and technology* içinde (2.cilt). Şangay: Springer.
- Fuhrmann, O. W. (1983). The invention of printing. P. A. Winckler (Ed.), *Reader in the history of books and printing* içinde. Colorado: Library of Congress.
- Gernet, J. (1996). *A history of Chinese civilization* (2. baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lenhart, J. M. (1939). The origin of invention of printing: its background. *The Catholic Historical Review*, 25(3), 287-308.
- Mayor, A. H. (1972). *Prints and people: A social hiistory of printed pictures*, New York: Metropolitan Museum of Art.
- Meggs, P. B. ve Purvis, A. W. (2016). *Meggs' history of graphic design* (6. baskı). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Seal of a Surrendered Qiang Chieftain* (t.y.). The Metropolitan Museum of Art. 14 Ocak

2025 tarihinde <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/696808> adresinden erişilmiştir.

Selection of the Sūtra of Immeasurable Meaning (Wuliangyi jing) (t.y.). New York University Institute for the Study of the Ancient World. 16 Ocak 2025 tarihinde https://isaw.nyu.edu/exhibitions/echoes/copy_of_Kneeling%20Winged%20Monster adresinden erişilmiştir.

Sun, W. (2004). *Chinese seals: carving authority and creating history*, San Francisco: Long River Press.

The Hidden Messages from the Ancient Chinese Civilization- Oracle Bone Inscriptions (t.y.). Digital Taiwan – Culture & Nature. 12 Şubat 2025 tarihinde https://culture.teldap.tw/culture/index.php?option=com_content&view=article&id=1465:the-hidden-messages-from-the-ancient-chinese-civilization-oracle-bone-inscriptions&catid=156:lives-and-cultures&Itemid=210 adresinden erişilmiştir.

Tsien, T. H. (1985). *Science and civilization in China, chemistry and chemical technology: paper and printing* (5. cilt, 1. bölüm). Cambridge: Cambridge University Press.